

ПРИМУШУВАННЯ ЯК СПОСІБ УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

Наталія ДОВГАНЬ-БОЧКОВА,

аспірант кафедри кримінального права та кримінології
юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

SUMMARY

In the article, based on analysis of the Criminal code of Ukraine and professional literature, author analyses problems of definition of the coercion, and its relation with violence, cheat, bribery, threats. Coercion should be treated as unlawful psychological influence that limits one's ability to act independently, and instead, forces to choose the behavior that differs from person's intension and own will. The psychological influence, in turn, could be both informational and non-informational influence on the victim. It is approved, that cheating, bribery, hypnosis or use of the one's helpless condition are not coercion methods.

Key words: coercion, violence, threat, cheating, bribery, property destruction, property threats.

АНОТАЦІЯ

У статті на основі аналізу норм Кримінального кодексу України та юридичної літератури проаналізовано проблеми визначення поняття примушування та співвідношення його із насильством, обманом, підкупом, погрозами. Під примушуванням пропонується розуміти незаконний вплив на психіку особи, унаслідок якого остання обмежується в можливості чинити відповідно до своєї волі й вимушена обрати ту поведінку, яку їй нав'язують і яка суперечить її бажанням. Під впливом на психіку як ознакою примушування пропонується розуміти як інформаційний, так і неінформаційний вплив на потерпілого. Доведено, що способами примушування не може бути обман, підкуп, гіпноз чи використання безпорадного стану.

Ключові слова: примушування, насильство, погроза, обман, підкуп, знищення майна, пошкодження майна.

Постановка проблеми. Примушування як спосіб учинення злочину не є новим для кримінального права. Проблеми, пов'язані із визначенням цього поняття і тлумаченням його змісту, вивчалися багатьма науковцями. Так, свої дослідження цьому питанню присвятили М.Г. Арманов, О.О. Вакулик, Т.Г. Гушесова, О.І. Дітріх, В.Г. Заріпов, В.В. Іванова, О.І. Коростильов, М.О. Мягков, А.С. Радутний, С.В. Расторпов, В.І. Сімонов, А.М. Соловійова, С.В. Табакова, І.М. Тяжкова, Н.М. Ярмиш та ін.

Примушування згадується в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) і як окреме діяння, і як спосіб учинення злочину. У цій статті ми розглянемо питання, що стосуються примушування як способу вчинення злочину. Так, примушування поряд з обманом є способом незаконного проведення дослідів над людиною (ч. 2 ст. 142 КК України) та порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ч. 2 ст. 143 КК України). Також примушування є одним із способів перешкодження здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ч. 1 ст. 157 КК України). При цьому кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ст. 157 КК України, названо застосування насильства, знищення чи пошкодження майна, погроза застосування насильства або знищення чи пошкодження майна. Тому виникає потреба з'ясувати, що ж таке примушування та як воно співвідноситься із насильством, погрозами, знищенням чи пошкодженням майна, обманом і підкупом.

Метою статті є виявлення проблем, які виникають при тлумаченні поняття та змісту примушування як способу вчинення злочинів, передбачених чинним КК України, співвідношення примушування з насильством, погрозами, обманом, підкупом, знищенням чи пошкодженням майна і формулювання власного бачення вирішення цих проблем.

Виклад основного матеріалу. Розпочнемо наше дослідження із з'ясування поняття примушування. На думку

І.М. Тяжкової, примушенням є незаконний вплив на людину з метою змусити її вчинити певні дії, змінити характер діяльності чи не вчинити того, що особа збиралася робити [1, с. 83]. А.С. Радутний визначає примушування як усну, письмову або невербальну вимогу, висловлену в категоричній формі пропозицію потерпілому вчинити негайно чи в обумовлений час певні дії або утриматися від їх учинення [2, с. 139]. В.В. Іванова зазначає, що примушування – це вплив на особу проти її волі, що обмежує свободу вибору поведінки з метою змусити діяти згідно з волею особи, що примушує [3, с. 48]. Т.Г. Гушесова під примушуванням розуміє психічний і (або) фізичний тиск на потерпілого в будь-якій формі [4, с. 95]. Як наполегливу пропозицію, звернену до потерпілого, негайно або через певний час вчинити певні дії чи утриматись від їх учинення, і погрозу трактує примушування А.М. Соловійова [5, с. 10]. Подібне визначення знаходимо в М.Г. Арманова. Так, учений визначає примушування як поєднання вимоги з погрозою. При цьому вимога, на думку М.Г. Арманова, – це доведення в категоричній формі за допомогою будь-яких засобів до відома потерпілого певного варіанту його поведінки, який є бажаним для пред'явника вимоги. Погроза – доведення погрозуючим за допомогою будь-яких засобів до відома потерпілого певного варіанта своєї поведінки, який є небажаним для останнього, у разі невиконання ним висунутої вимоги [6, с. 9–10]. В.Г. Заріпов примушуванням називає умисний психічний (можливо, із застосуванням фізичної сили) вплив на особу, учинений проти чи поза волею потерпілого з метою змусити його виконати яку-небудь дію чи утриматися від її виконання, у процесі якого поставлена злочинцем мета була реалізована (потерпілий дав згоду або розпочав виконання дій, що від нього вимагалися) [7, с. 7].

Пленум Верховного Суду України у своїй Постанові від 27.02.2004 р. № 2 «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» (п. 15) вказує, що під примушуванням неповнолітнього до участі у створенні

творів, що пропагують культ насильства й жорстокості (ч. 3 ст. 300 КК України), а також творів, зображень або кіно– та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру (ч. 3 ст. 301 КК України) розуміються будь-які умисні дії, поєднані із застосуванням фізичного (побої, тілесні ушкодження, катування тощо) чи психічного впливу (погрози застосувати насильство, знищити майно, розголосити певні відомості тощо) і спрямовані на те, щоб особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, стала автором (співавтором) відповідного твору або взяла участь у його створенні як актор, режисер, оператор тощо.

На нашу думку, при визначенні поняття примушування слід насамперед зацентрувати на тому, що примушування – це вплив на психіку. Адже який би спосіб впливу не вибрав винний (насильство, погрози чи інші), кінцевою метою є саме вплинути на психіку (свідомість) потерпілого й змусити його прийняти рішення про підкорення вимогам винного.

В зв'язку з цим більш точною видається дефініція, запропонована О.О. Вакулик, котра під примушуванням пропонує розуміти незаконний вплив на психіку особи, унаслідок якого остання обмежується в можливості чинити відповідно до своєї волі й вимушена обрати ту поведінку, що їй нав'язують і яка суперечить її бажанням [8, с. 6].

Деякі автори, коли дають визначення поняття примушування, вказують на його такий елемент, як вимога. Наприклад, М.Г. Арманов вважає вимогу складовою примушування і пропонує розуміти її як доведення в категоричній формі за допомогою будь-яких засобів до відома потерпілого певного варіанта його поведінки, який є бажаним для пред'явника вимоги [6, с. 5]. Подібної позиції дотримується й А.Е. Радутний [2, с. 139]. Як вимогу, поєднану з погрозою, визначає примушування й законодавець (наприклад, у ст. 355 КК України, де примушування є діянням, а не способом учинення злочину). Натомість, В.Г. Заріпов вважає, що вимога не є обов'язковою ознакою примушування, а поглинається терміном «погроза» [7, с. 7, 12].

На нашу думку, вимога не поглинається поняттям «погроза», адже погроза – це, так би мовити, залякування негативними наслідками. А для того щоб потерпілий зрозумів, що від нього хочуть, потрібно висунути вимогу, при чому вона має бути достатньо конкретною. Важко примусити особу до чогось, якщо вона не розуміє сутності вимоги. Проте вказівка на «вимогу» у визначенні поняття примушування є справді зайвою, адже вона поглинається поняттям «незаконний вплив на психіку» (а не погроза).

Тут варто зауважити, що потрібно розрізняти поняття «вплив на психіку» і «психічний вплив». У науковій літературі зустрічаються такі поняття, як фізичне чи психічне примушування. Так, О.І. Коростильов вказує, що психічне примушування є насильницьким впливом на психіку людини. Існує два основних способи такого впливу. Одним із них є інформаційний вплив, який полягає власне в погрозах заподіяти шкоду об'єктам кримінально-правової охорони. Другий спосіб – це безпосередній вплив на підсвідомий бік психіки (сюди слід зарахувати гіпноз, електронну стимуляцію мозку тощо) [9, с. 83–84].

В.Г. Заріпов розрізняє психічний вплив і фізичний вплив у примушуванні. Психічний вплив автор розуміє як інформаційний вплив на організм людини, що здійснюється через відчуття за допомогою органів слуху й зору. Неінформаційний вплив пов'язаний із фізичним контактом з організмом потерпілого, і його відчуття здійснюється за допомогою інших органів. Тому такого роду вплив слід зараховувати до фізичного впливу (насильства) [7, с. 12].

Варто погодитися з Н.М. Ярмиш, яка, дослідивши проблему примушування, робить, на нашу думку, цілком правильні висновки: 1) примушення – це вплив на психіку особи, тому словосполучення «психічне примушення» є тавтологією; 2) примушення може здійснюватися або лише через залякування (погрози), або в поєднанні з фізичним насильством [10, с. 11].

Загалом, погоджуючись з тим, що вплив може бути інформаційним та неінформаційним, під «впливом на психіку» ми розуміємо обидва ці види впливу.

Без сумнівів, впливати на психіку людини можливо різними способами. Це насильство, погрози, обман, підкуп та інші. Проте не будь-який вплив на психіку людини може бути ознакою примушування. Вважаємо, що ознакою примушування може бути лише такий незаконний вплив на психіку особи, унаслідок якого остання обмежується в можливості чинити відповідно до своєї волі й вимушена обрати ту поведінку, що їй нав'язують і яка суперечить її бажанням. Стосовно думки науковців з цього питання, то вона не є однозначною. Так, І.М. Тяжкова зазначає, що примушення може вчинятися різними способами – за допомогою насильства, погроз, шантажу тощо [1, с. 83]. А.С. Радутний серед способів примушування називає погрозу вчинити вбивство, позбавити волі, застосувати насильство над потерпілим або близькими йому особами, знищити чи пошкодити їх майно тощо [2, с. 139].

А от Т.Г. Гушесова до способів примушування, крім застосування фізичного (завдання ударів, побоїв, легких тілесних ушкоджень, позбавлення волі тощо) чи психічного насильства (погрози застосування фізичного насильства), погрози розголосити відомості, що ганьблять людину, знищити чи пошкодити майно, заподіяти шкоду її правоохоронюваному інтересам (звільнити з роботи, зменшити заробітну платню тощо), до способів примушування зараховує і пропонування подарунків і грошей, обіцянки [4, с. 95]. Не можемо погодитися з такою позицією, адже пропонування подарунків, грошей і обіцянки не змушують потерпілого обрати ту поведінку, яку йому нав'язують і яка суперечить його бажанням.

Варто зауважити, що способи, якими можливий вплив на психіку потерпілого і тим самим примушення його до конкретної поведінки, відрізняються залежно від складу злочину.

Так, в ч.2 ст. 142 КК України примушування названо кваліфікуючою ознакою незаконного проведення дослідів над людиною, а в ч. 2 ст. 143 КК України примушування є способом вилучення органів або тканин людини з метою їх трансплантації. При цьому зміст примушування в цих злочинах законодавцем не конкретизується. А вчені, коментуючи цю ознаку злочину, зазначають, що під примушуванням у ст. 142 КК України слід розуміти дії, пов'язані із застосуванням психічного чи фізичного (у т. ч. такого, що потягло наслідки у вигляді легкого тілесного ушкодження) насильства до потерпілого і спрямовані на те, щоб у такий спосіб схилити його до надання згоди на проведення дослідів над ними [11, с. 354].

В іншому науково-практичному виданні, у коментарі до ст. 143 КК України, знаходимо схоже тлумачення примушування. Так, науковці пишуть, що під примушуванням розуміється застосування до людини фізичного (завдання ударів, побоїв, легких тілесних ушкоджень, позбавлення волі тощо) чи психічного насильства (погрози застосування фізичного насильства) або застосування погрози розголосити відомості, що ганьблять людину, знищити чи пошкодити майно, заподіяти шкоду її правоохоронюваному інтересам (звільнити з роботи, зменшити заробітну плату тощо) [12, с. 370].

Проте, коментуючи ст. 157 КК України, автори визначають примушування як своєрідне підбурювання (різновид

підбурювання) особи до вчинення (невчинення) певних дій (не пов'язане з підкупом, застосуванням насильства, погрозою його застосування, знищенням чи пошкодженням майна, погрозою знищення чи пошкодження майна). Це може бути шантаж (погроза розголосити відомості, які потерпілий бажає зберегти в таємниці), погроза позбавити певних вигод, становища, заподіяти шкоду інтересам інших осіб тощо, наприклад, погроза звільнити з роботи, виключити із числа студентів, зменшити розмір заробітної плати [12, с. 409–410].

Така ситуація зумовлена тим, що, на відміну від ст. ст. 142 і 143 КК, у ст. 157 КК України законодавець примушування назвав способом учинення основного складу злочину, а застосування насильства, знищення чи пошкодження майна, погрозу застосування насильства або знищення чи пошкодження майна – способами кваліфікованого складу злочину.

У коментарі до ст. 258-1 КК, де примушування є діянням, поняття примушування тлумачиться як вимагання від іншої особи незалежно від її волі та бажання вчинення чи участі в учиненні терористичного акту. При цьому зазначається, що примушування до вчинення терористичного акту здійснюється з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи або із застосуванням чи погрозою застосування насильства [12, с. 93]. Таке тлумачення видається не точним. На нашу думку, примушування не може вчинятися з використанням обману. Коли винний застосовував обман, потрібно говорити про втягнення в учинення терористичного акту, а не про примушування. Власне, і сам законодавець розрізняє такі способи, як примушування й обман. Так, у ч. 2 ст. 142, ч. 2 ст. 143, ч. 1 ст. 157 КК України примушування й обман є альтернативними способами вчинення злочину.

Проте в кримінально-правовій літературі питання обману як способу примушування вирішують по-різному. Одні вчені називають обман формою примушування [3, с. 49; 13, с. 8, 14]. Інші науковці заперечують обман як форму примушування, пояснюючи, що при обмані в потерпілого залишається можливість вільного вибору поведінки, особа добровільно приймає рішення, як саме себе поводити в ситуації, що склалася [8, с. 10].

Вважаємо, що хоча обман і примушування мають таку спільну ознаку, як незаконний вплив на психіку потерпілого, проте вони наділені й суттєвими відмінними ознаками. Так, при примушуванні потерпілий повинен усвідомлювати, що він чинить проти своєї волі, так би мовити, під тиском. А при обмані особа вважає, що реалізовує свою волю. Саме цією ознакою – усвідомлення потерпілим незаконного впливу на його психіку з боку винного – примушення і відрізняється від обману.

Як уже згадувалося, серед форм примушування деякі автори називають використання уразливого стану [12, с. 93] та застосування гіпнозу [7, с. 7, 12; 8, с. 9]. У п. 2. примітки до ст. 149 КК України пояснюється, що у ст. ст. 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким або іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

На нашу думку, якщо потерпілий перебуває в такому стані, коли він позбавлений здатності усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, говорити про примушування не можна. Адже примушування – це насамперед вплив на психіку людини з метою змусити її до певної поведінки. А як можна змусити до певної поведінки людину, яка не здатна

усвідомлювати свої дії чи керувати ними. Те саме стосується й гіпнозу. Якщо за допомогою гіпнозу винний отримує можливість керувати діями потерпілого, то це не можна назвати примушуванням. Адже, як правильно зазначає В.Г. Заріпов, при примушуванні потерпілий обов'язково мусить осмислити висунуту вимогу і, тільки усвідомивши її, прийняти рішення [7, с. 17, 18]. Не зрозуміло тільки, чому автор дотримується позиції, що примушування можливе із застосуванням гіпнозу [7, с. 7, 12]. На нашу думку, використання уразливого стану й застосування гіпнозу є способами вчинення злочину, які відрізняються від примушування. І відмінність ця полягає в тому, що в разі перебування особи під впливом гіпнозу чи в уразливому стані у винного немає потреби примушувати, йому достатньо, так би мовити, «скерувати» дії потерпілого у вигідне для себе русло. Для позначення такої злочинної діяльності більше підходить термін «утягнення». Саме цей термін поряд із терміном «примушування» й використовує законодавець у ст. ст. 303, 2581 КК України.

Не можемо оминати увагою і проблему, на яку звертають увагу деякі російськомовні автори, – на проблему співвідношення таких понять, як «понуждение» і «принуждение». Досліджуючи це питання, деякі науковці доходять до висновку про тотожність указаних понять [14, с. 36]. Натомість, В.Г. Заріпов вважає, що «принуждение» потрібно розглядати лише як результат «понуждения», тому ці два явища не можуть отожденоватися [7, с. 12].

Вважаємо, що найбільш близькими за змістом до російських понять «понуждение» і «принуждение» є українські «спонукання» і «примушування», відповідно.

У сучасних тлумачних словниках української мови зазначається, що примушувати означає вимагати в кого-небудь виконання чогось незалежно від його волі, бажання, домагатися чого-небудь, застосовуючи силу. Своєю дією, вчинками, впливом тощо викликати, спричинити певні дії, учинки, стан, вияв тощо в кого-, чого-небудь іншого. А спонукати означає викликати в кого-небудь бажання робити що-небудь; змусувати, схилити, заохочувати до якоїсь дії, певного вчинку [15, с. 1124, 1728; 16, с. 890].

Як бачимо, спонукання включає в себе й випадки примушування (вимагання в кого-небудь виконати щось незалежно від його бажання), і випадки, коли в особи викликають бажання зробити що-небудь, у тому числі й заохоченням. Отже, спонукання є поняттям ширшим і, крім примушування, може виявлятися в переконаннях, обіцянках різних майнових і немайнових благ, підкупі. Такої самої думки дотримуються й деякі інші науковці. Так, В.В. Іванова вказує, що «понуждение» за обсягом ширше від «принуждения», оскільки «понуждение» виражається не лише у психічному чи фізичному впливі на особу, що характерне для «принуждения», а й в обіцянках, підкупі тощо [3, с. 49–50]. Як зазначає Н.М. Ярмиш, спонукання та примушування – це два самостійні різновиди нав'язування однією людиною своєї волі іншій. На нашу думку, вони різняться між собою діапазоном свободи вибору варіантів поведінки особою, яку злочинець використовує для реалізації власної мети. Гадаємо, примушування має місце тільки в ситуації, коли «третього не дано». В усіх інших випадках можна говорити про спонукання [10, с. 9].

І на завершення варто зупинитися на питанні співвідношення понять «примушування» та «насильство». На думку В.І. Сімонова, насильство є лише частиною, одним із видів примушення, яке за своїм обсягом ширше й багатше. Воно може діяти й через майнову, організаційну тощо сфери, насильство ж завжди діє безпосередньо на особу через її біо-

логічну підструктуру. Воно в силу цього є найбільш різкою формою примушення [17, с. 3].

Як більш широко, складну кримінально-правова категорію, що включає в себе фізичний чи психічний вплив, що, у свою чергу, є способом змусити потерпілого вчинити яке-небудь діяння проти власного волевиявлення, визначає примушення В.Г. Заріпов [7, с. 12].

Натомість, О.І. Дітріх вважає, що примушення (примус) є одним із виявів психічного насильства, поряд із погрозою [18, с. 67].

Вважаємо, що примушення та насильство як поняття частково пересікаються. Пересікаються вони у випадку вчинення примушення із застосуванням насильства. Адже, як правильно зазначає В.В. Іванова, усі застосовувані при примушенні способи спрямовуються на здійснення однієї мети – змусити потерпілого до дії чи бездіяльності в інтересах винного. Насильство ж може мати й іншу мету, наприклад, задоволення потреби в самому насильстві. Далі авторка зазначає, що спільним для насильства і примушення є вплив на волю чи тілесну недоторканність поза чи проти волі з метою пригнічення волі потерпілого. А відмінність полягає в тому, що при примушенні є відповідна мета: насильницьким способом змусити до дії чи бездіяльності відповідно до бажань винного [3, с. 49–50]. З такою думкою важко погодитися, адже це суперечить попередньому твердженню про те, що насильство може мати й таку мету як задоволення потреби в самому насильстві, тобто насильство як самоціль. І тоді воно не матиме ознак примушення. Це стосується й насильства як способу вчинення злочину. Так, наприклад, у випадках, коли насильство застосовується з метою нейтралізувати потерпілого (удар по голові, унаслідок якого потерпілий втрачає свідомість при розбої). Тому ми не можемо погодитися з висновком тих авторів, зокрема й В.В. Іванової, про те, що примушення є ширшим за обсягом від насильства [3, с. 49–50]. Як ми вже зазначали, «примушення» та «насильство» є поняттями, що частково пересікаються.

Висновки. Дослідивши позицію законодавця та думки науковців, ми дійшли до таких висновків.

1. Під примушенням потрібно розуміти незаконний вплив на психіку особи, унаслідок якого остання обмежується в можливості чинити відповідно до своєї волі й вимушена обрати ту поведінку, що їй нав'язують і яка суперечить її бажанням. Указівка на «вимогу» у визначенні поняття примушення є зайвою, адже вона поглинається поняттям «незаконний вплив на психіку».

2. Примушення може здійснюватися або лише через залякування або в поєднанні з фізичним насильством

3. Під «впливом на психіку» ми розуміємо як інформаційний, так і неінформаційний вплив.

4. Вважаємо, що ознакою примушення може бути лише такий незаконний вплив на психіку особи, унаслідок якого остання обмежується в можливості чинити відповідно до своєї волі й вимушена обрати ту поведінку, що їй нав'язують і яка суперечить її бажанням. Тому не може бути способом примушення обман чи підкуп потерпілого.

5. Не може бути способом примушення застосування до потерпілого гіпнозу чи використання безпорадного стану. Для позначення такої злочинної діяльності потрібно використовувати термін «утягнення».

6. Вважаємо, що примушення та насильство як поняття частково пересікаються у випадку вчинення примушення із застосуванням насильства.

Список використаної літератури

1. Тяжкова И.М. Ответственность за незаконное принуждение / И.М. Тяжкова // Вестник Московского университета. Серия 11 «Право». – 2006. – № 5. – с. 83–93.
2. Радутний А.Е. Примушення особи як спосіб збирання комерційної таємниці / А.Е. Радутний // Злочини проти особистої волі людини : збірник матеріалів-практичного семінару (Харків, 19–20 вересня 2000 р.) / редкол.: В.В. Сташис та ін. – Х. : Лествиця Марії, 2002. – 240 с.
3. Иванова В.В. Преступное насилие : [учебное пособие для вузов] / В.В. Иванова. – М. : ЮИ МВД РФ, Книжный мир, 2002. – 83 с.
4. Гущесова Т.Г. Особливості об'єктивної сторони окремих складів злочинів, пов'язаних з трансплантацією органів або тканин людини / Т.Г. Гущесова // Проблеми вдосконалення практики застосування кримінально-правових засобів протидії злочинності органами внутрішніх справ : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 30 вересня 2004 р. – Львів, 2005. – с. 94–98.
5. Соловійова А.М. Кримінально-правова характеристика примушення до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А.М. Соловійова. – Львів, 2005. – 20 с.
6. Арманов М.Г. Кримінальна відповідальність за примушення до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М.Г. Арманов. – К., 2009. – 20 с.
7. Заріпов В.Г. Физическое и психическое принуждение в уголовном праве: понятие, виды, ответственность : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В.Г. Заріпов. – М., 2007. – 20 с.
8. Вакулик О.О. Кримінально-правова характеристика примушення давати показання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.О. Вакулик. – К., 2011. – 20 с.
9. Коростилев О.И. Уголовно-правовая характеристика угрозы : дис. ... канд. юрид. наук / О.И. Коростилев. – Ставрополь, 2004. – 163 с.
10. Ярмиш Н.М. Примушення як чинник, що впливає на кримінальну відповідальність Н.М. Ярмиш // Весы Фемиды. – 2000. – № 1 (13). – с. 7–12.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.
12. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 3-тє вид. перероб. та доп. – К. : Алегута : КНТ : Центр учбової літератури, 2009. – Т. 1. – 2009. – 964 с.
13. Мягков М.О. Перешкоджання здійсненню виборчого права: проблеми кримінальної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М.О. Мягков. – К., 2006. – 22 с.
14. Расторопов С.В. О сущности понятия «психическое насилие» в составах насильственных преступлений / С.В. Расторопов, С.Н. Табакова // Закон и право. – 2004. – № 12. – С. 36–37.
15. Великий тлумачний словник української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
16. Великий тлумачний словник сучасної української мови / кер. вид. проекту П.М. Мовчан, В.В. Німчук, В.Й. Клічак. – К. : Дніпро, 2009. – 1332 с.
17. Симонов В.И. Уголовно-правовая характеристика физического насилия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В.И. Симонов. – Свердловск, 1972. – 26 с.
18. Дітріх О.І. Насильство у складах корисливих посягань на власність за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук / О.І. Дітріх. – К., 2009. – 207 с.